

УДК 316.346.32-053.6:316.334.55]: 303.442

Дикань, Л. (2018). Застосування якісних методів соціологічного дослідження до аналізу підліткового дозвілля: можливості та обмеження. *Соціологічні студії*, 2(13), pp. 59–65. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-60-65>

Застосування якісних методів соціологічного дослідження до аналізу підліткового дозвілля: можливості та обмеження

Любов Дикань – старший лаборант кафедри соціології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна
E-mail: lyubovagamiryan@gmail.com

Liubov Dykan – Senior Assistant, Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
E-mail: o.v.nekhaenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6963-8422>

У статті наведено основні процедури проведення фокусованих групових та індивідуальних неформалізованих інтерв'ю з підлітками. Описано етапи підготовки й реалізації кожного з цих методів, розглянуто етичні обмеження дослідження такої соціально-демографічної групи, як підлітки. Проаналізовано фактори, що підвищують/знижують ефективність результатів якісного дослідження, здійсненого серед підлітків: час, місце проведення, вік опитуваних, тривалість інтерв'ю, мова інтерв'юера, слідування етичним нормам опитування підлітків тощо. Розкрито можливості використання малюнкових і проєктивних якісних методик у межах проведення фокусованих групових та індивідуальних неформалізованих інтерв'ю з підлітковою молоддю. Сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності застосування якісних методів у соціологічному дослідженні підлітків.

DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-60-65>

Received: September, 2018

1st Revision: October, 2018

Accepted: November, 2018

Ключові слова: підлітки, якісні методи соціологічного дослідження, фокусоване групове інтерв'ю, індивідуальне неформалізоване інтерв'ю, проєктивні методики, малюнкові методики.

Dykan Liubov. The Application of the Qualitative Methods of Sociological Research to the Analysis of Adolescent Leisure: Opportunities and Limitations. The specific focusing of the qualitative sociological method to study teenage youth leisure are considered. The main procedures of focus group and individual non-formal interview with teenagers are presented. The stages of preparation and realization of each of these methods are described, ethical nuances of research of teenagers' life activity are considered. The factors which influence the results of qualitative research are analyzed: time, place, number of respondents in a group, etc. To achieve the goal – to determine the possibilities and limitations of focus group and individual interviewing in the study of adolescents as a special socio-demographic group – the results of author's research carried out by the semi-structured interview method were analyzed, in which 20 adolescents of grades 7–11 took part, who live in the villages of the Kharkiv region; the results of 4 focused group interviews conducted with pupils of grades 8–11 of the communal institution «Specialized boarding school «Obdaranist'» of II–III degrees», who come from the villages of the Kharkiv region.

A number of restrictions on the use of qualitative methods in relation to adolescents related to the need to reduce the duration of interviews (in comparison with adult studies), to simplify the moderator / interviewer's language, to observe the range of topics allowed for discussion with adolescents is considered. The possibilities of drawing and projective qualitative techniques in the framework of focused group and individual non-formal interview with teenage youth are revealed. Recommendations for improving the effectiveness of qualitative sociological research of adolescents are proposed, in particular: implementation of special interview conditions, such as previous informal interviews with respondents, constant support for informal interviews during interviews, age of the interviewer should be close to the age of respondents; detailed presentation of the assistant moderator and his/her role in the study; the use of the slang, memes, smiles and other attributes inherent in the communication of modern adolescents.

Key words: adolescents, qualitative methods of sociological research, focused group interview, individual non-formal interview, projective techniques, drawing techniques.

Дикань Любовь. Применение качественных методов социологического исследования к анализу подросткового досуга: возможности и ограничения. В статье приводятся основные процедуры проведения фокусированных групповых и индивидуальных неформализованных интервью с подростками; описываются этапы подготовки и реализации каждого из этих методов, рассмотрены этические ограничения исследования данной социально-демографической группы. Дается анализ факторов, влияющих на эффективность результатов качественного исследования: время, место проведения, возраст опрашиваемых, продолжительность интервью,

язык интервьюера, следование этическим нормам опроса подростков и т. д. Раскрываются возможности рисуночных и проективных качественных методик в рамках проведения фокусированных групповых и индивидуальных неформализованных интервью с подростковой молодежью. Формулируются рекомендации по повышению эффективности применения качественных методов в социологическом исследовании подростков.

Ключевые слова: подростки, качественные методы социологического исследования, фокусированное групповое интервью, индивидуальное неформализованное интервью, проективные методики, рисуночные методики

Постановка наукової проблеми та її значення. Для підліткового віку характерне активне формування особистості. На цьому етапі розвитку людина засвоює важливі соціальні цінності, норми, уміння та навички, вступаючи у взаємодію з іншими індивідами, насамперед у дозвіллевому просторі. Від змістовного насичення дозвілля багато в чому залежатимуть соціальні риси підлітка, набуття ним суб'єктних характеристик, активної позиції в суспільстві. Як свідчать соціологічні дослідження, у тому числі проведені нами, сьогодні в підлітковому середовищі існує тенденція до пасивізації дозвілля, його інтернетизації, а отже, до звуження можливостей безпосередньої взаємодії з навколишнім середовищем, до пасивної соціальної позиції. Відтак опрацювання підліткових дозвіллевих практик є надзвичайно актуальним. Проте виникає питання щодо методів дослідження цієї соціально-демографічної групи, зокрема в такій сфері її життєдіяльності, як дозвілля.

Аналіз наукових публікацій щодо феномену підліткового дозвілля, з одного боку, свідчить про його недостатню вивченість, а з іншого – про те, що соціологічні методи дослідження цього феномену недостатньо адаптовані до підліткового середовища, не завжди враховують вікові та свідомісні особливості цієї групи, етичні норми й обмеження під час його розгляду тощо. Зазвичай, вивчаючи дозвілля підлітків, такі українські науковці, як Л. Арбеніна, О. Балакірева, Н. Бабенко, О. Василенко, Ю. Приймак, Д. Павлов, О. Сакович, С. Сальнікова, Ю. Свечникова, С. Сидяк, Л. Скокова, Л. Устименко, Ю. Юдін, застосовують традиційні методи соціологічного дослідження, а саме масові опитування методом анкетування, фокусовані групові й індивідуальні інтерв'ю. З огляду на зазначене вище, у межах нашого авторського дослідження творчих дозвіллевих практик сільських підлітків ми здійснили апробацію таких методик, як малюнокова та проективна. Основними методами нашого дослідження були напівструктуровані інтерв'ю (у них узяли участь 20 підлітків 7–11 класів, які мешкають у селах Харківської області) і фокусовані групові інтерв'ю (усього чотири фокус-групи з учнями 8–11 класів комунального закладу «Спеціалізована школа-інтернат «Обдарованість» II–III ступенів», які є вихідцями із сіл Харківської області). Саме результати цього дослідження становлять **емпіричну базу** цієї статті.

Мета дослідження – визначення можливостей та обмежень застосування фокусованого групового й індивідуального інтерв'ювання під час вивчення підлітків як особливої соціально-демографічної групи.

Для досягнення цієї мети виконано низку **завдань**, а саме:

- описано етапи підготовки та реалізації фокусованого групового інтерв'ю й індивідуального неформалізованого інтерв'ю з підлітками;
- розглянуто етичні обмеження дослідження підліткової молоді;
- проаналізовано фактори, що підвищують/знижують ефективність результатів якісного дослідження;
- розкрито можливості малюнокових і проективних якісних методик у межах проведення фокусованих групових та індивідуальних неформалізованих інтерв'ю з підлітковою молоддю;
- сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності застосування якісних методів у соціологічному вивченні підлітків.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Перш ніж перейти до безпосереднього опису методик, які використовують для вивчення підлітків, а також до викладу досвіду нашого власного дослідження, потрібно обґрунтувати особливості інструментарію. Для цього передусім охарактеризуємо підхід, яким керуємося в процесі вивчення підлітків.

Спираючись на роботи О. Омельченко, В. Філатова, А. Філатової й інших науковців, відзначимо, що підлітки являють собою специфічну соціально-демографічну групу, що перебуває в процесі переходу від дитинства до юності та переживає важливий етап сімейної та позасімейної соціалізації

й адаптації, інтеріоризації норм і цінностей, формування соціальних та професійних очікувань, засвоєння соціальних ролей і статусних позицій. Водночас підлітки продукують нові норми та цінності відповідно до умов соціального світу, що швидко змінюється. Це покоління відрізняється від старшого тим, що його значущі характеристики й риси перебувають у стані формування й становлення (Омельченко, 2004). Як підкреслює С. Холл, підлітків не можна ототожнювати з дітьми, оскільки в цей віковий період відбувається «статеве дозрівання, яке супроводжується духовною перебудовою юної особистості» (Hall, 2004). Підліткові цінності відрізняються від цінностей інших поколінь (дитячого й дорослого), що відбивається в реалізації ними певних практик. При цьому, як зазначають дослідники, вони насамперед орієнтовані на цінності та норми однолітків, а не старшого покоління (Филатов, Филатова, 2006). Засвоєння наявних і продукування нових цінностей зумовлюють особливий стиль життя підлітків, що робить їх специфічною соціокультурною спільнотою.

На нашу думку, зазначені вище специфічні особливості підліткової молоді вимагають застосування специфічних методів її соціологічного вивчення. При цьому ми не виключаємо можливість використання стандартного (так би мовити, «дорослого») соціологічного інструментарію, проте виходимо з гіпотези, що адаптовані методики, порівняно зі стандартними, більш результативні. Оскільки підлітковий світ займає проміжне місце між світом дітей і світом дорослих, інструментарій його дослідження має бути результатом синтезу соціологічних методик, що застосовуються для дорослих і для дітей.

А тепер проаналізуємо більш докладно етапи підготовки та проведення нашого авторського дослідження. Передусім зазначимо, що під час проведення фокусованого групового інтерв'ю з підлітками підготовчий етап фактично не відрізнявся від підготовчого етапу «дорослої» фокус-групи, тобто визначаються мета дослідження, основні характеристики респондентів, кількість груп, місце й час проведення інтерв'ю тощо. Як уже підкреслювалося, у нашому випадку респондентами стали школярі підліткового віку – вихідці із сіл. Місце та час проведення фокусованого групового інтерв'ю узгоджено з адміністрацією школи (опитування проводили в школі закритого типу після уроків). Підготовлено опитувальник із 20 питаннями до фокус-групової дискусії.

Безпосередньо на етапі проведення фокус-групи враховано такий момент, як детальне знайомство підлітків із модератором фокусованого групового інтерв'ю та його асистентом. Оскільки підлітки у своїй навчальній діяльності звикли до провідної ролі однієї особи – учителя, – щоб фокус-група мала для них форму повсякденної взаємодії, було чітко окреслено функції модератора як основного координатора бесіди та асистента як помічника, котрий надає допоміжні матеріали, слідкує за часом проведення інтерв'ю тощо. Детальне знайомство з організаторами фокус-групи є необхідним, щоб підлітки були уважними, щоб їм було легше брати участь у дискусії, не відволікатися на дії асистента.

На етапі проведення інтерв'ю з'ясовано, що підготовчий етап фокус-групи потребує попереднього заочного знайомства з респондентами. Зокрема, є корисною інформація про те, хто є лідером думок серед підлітків, оскільки учасниками фокусованого групового інтерв'ю були підлітки одного віку з одного чи з паралельних класів. Крім того, значущим є фактор знання модератора про певні особливості підлітків, котрі братимуть участь у фокус-групі: наприклад, чи мають вони вади мовлення або інші особливості, які впливатимуть на хід дискусії, а також подальшу обробку результатів дослідження.

Коли ці вимоги витримано на підготовчому етапі, модераторові значно легше знайти спільну мову з підлітками-респондентами, підтримати неформальну бесіду в процесі інтерв'ю. Допомагає цій меті вибір у ролі інтерв'юера людини, близької за віком до респондентів: підліткам комфортніше спілкуватися з представниками молодшої когорти, які знають та використовують культурні коди, притаманні підліткам, можуть задіяти актуальний сленг, меми тощо.

На етапі аналізу результатів важливий етичний момент, а саме нерозголошення результатів дослідження вчителям й адміністрації школи. Цей момент можна навіть прописати перед початком співпраці зі шкільним закладом. На цьому етапі слід також урахувати, що в підлітковому віці хлопець чи дівчина може створювати свій ідеальний образ – ліричний, незвичайний; його джерелом може стати масова культура – один із впливових агентів соціалізації підліткової молоді. Так, один із респондентів наголошував, що йому притаманна легка форма «лістоманії» – хвороби, яка проявляється

як потреба постійно слухати музику. Цікаво, що незадовго до проведення фокусованого групового інтерв'ю в кінотеатрах демонстрували фільм, головний герой якого страждав на цю хворобу.

Отже, факторами, що підвищують ефективність результатів якісного дослідження, здійсненого серед підлітків методом фокусованого групового інтерв'ю, є попереднє заочне знайомство з респондентами; докладне представлення модератора та його асистента, їх ролі в проведенні інтерв'ю; ведення неформальної бесіди з учасниками інтерв'ю; вибір модератором людини, близької за віком до респондентів; використання сленгу, мемів тощо. Ці ж фактори є значущими й під час проведення індивідуального неформалізованого інтерв'ю.

На етапі підготовки до такого інтерв'ю здійснюють відбір респондентів (унашому випадку – сільських школярів віком 12–17 років), складають опитувальник, обирають час, місце та спосіб запису інтерв'ю. Потрібно зауважити, що при можливому виборі «офіційного» (аудиторія, клас тощо) чи «неофіційного» (кафе, сквер тощо) місця спілкування, слід віддавати перевагу «неофіційним» місцям, оскільки вони налаштовують на дружню, неофіційну атмосферу, допомагають респондентові підліткового віку почувати себе більш вільно.

Якщо підготовчий етап завершено з дотриманням цих необхідних умов, інтерв'ю не викликає особливих складнощів у респондентів-підлітків. Підвищити ефективність результатів дослідження допоможе певна адаптація методу. Щоб уникнути можливих труднощів, набір питань має бути обмеженим до 10–15, що дає змогу скоротити час інтерв'ю до 30–40 хвилин. Оптимальним часом для проведення інтерв'ю з дітьми, на думку С. Щеглової, є 30 хвилин (Щеглова, 2000). Як свідчить наш власний досвід інтерв'ювання, його успішному проведенню, особливо з підлітками, сприяє використання нестандартних методик. Застосування таких методик, як ми впевнилися, робить процедуру інтерв'ювання більш захоплюючою, зменшує втому підлітків. Зупинимося на цих методиках більш докладно. Почнемо з проективної методики. Скориставшись цією методикою в сензитивному питанні, ми домоглися того, що респонденти вільно на нього відповідали, не відчуваючи тиску інтерв'юера. Під приводом з'ясування позиції своїх друзів респондент-підліток розкривав свою особисту позицію. Питання сформульовано таким чином: «Уяви, що твоєму другу запропонували виконати творчу роботу, яка б добре оплачувалася, але йому б довелося фактично відмовитися від своєї думки й прислухатися тільки до замовника. Наскільки б це було прийнятно для нього?». Припускаємо, що, якби ми поставили запитання прямо: «Тобі запропонували виконати творчу роботу, яка б добре оплачувалася, але потрібно фактично відмовитися від своєї думки та прислухатися лише до замовника. Наскільки це прийнятно для тебе?», то гарантії щирої відповіді значно зменшилися б. Стверджуючи це, ми виходимо з результатів кількісного дослідження проблем життєдіяльності підлітків, проведеного кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у 2013 р. (за репрезентативною вибіркою в ході дослідження опитано 1909 підлітків м. Харкова й Харківської області віком 12–17 років). За результатами цього дослідження, творча робота як цінність суттєво поступаються у свідомості підлітків роботі, яка добре оплачується.

Проективна методика дає змогу навіть із використанням сензитивного питання отримати щирі відповіді про особисту позицію респондента, не питаючи про цю позицію прямо.

Приблизно в середині інтерв'ю підлітку пропонували відволіктися власне від питань і відпочити завдяки застосуванню малюнкової методики. Інтерв'юер звертався до респондента з проханням «намалювати творчість у вигляді чого завгодно». Отримані малюнки дали нам змогу краще зрозуміти внутрішній світ і цінності підлітка.

У ході інтерв'ю школярі висували різні твердження щодо творчості. Перевірити щирість і силу тих чи інших тверджень допомагає образ досліджуваного об'єкта, який малюють респонденти (Сапрыкина, Пашкевич, 2015). Так, як правило, чим яскравіші *кольори*, використані на малюнках, тим більш позитивна емоційна оцінка зображуваного респондентом явища. *Форма* малюнка (кількість об'єктів, чи виконують вони дії) засвідчує одноманітність/різноманітність об'єкта та особливості його характеру – спокійність/енергійність. Наприклад, завдяки формі малюнка можна було зрозуміти, що для підлітка важливий лише один вид творчості чи, навпаки, декілька. Також визначити, який характер практик, що реалізує підліток – спокійний чи енергійний. *Композиція малюнка* (її завершеність/незавершеність, чіткість/розмитість) надає можливість оцінити сформованість та гармонійність (наявність/ відсутність суперечностей), ставлення до намальованого

об'єкта, а також зрозуміти, наскільки в респондента сформований образ творчості й творчої людини. *Предметність* (сміслові навантаження малюнка) свідчить про значущість намальованого об'єкта для респондента.

Отже, ми провели аналіз малюнків підлітків за чотирма головними параметрами (колір, форма, композиція, предметність) для того, щоб оцінити, які емоції викликає в підлітків творча діяльність, як вони ставляться до творчості й творчих людей, чи гармонійне це ставлення. Крім того, ми змогли побачити, чи сформований образ творчості та наскільки значуща творчість у житті підлітка.

Аналізуючи кожен малюнок (усього одержано 19 екземплярів), ми використали матрицю, запропоновану Т. Фоломєєвою (Фоломєєва, 2003) й скоригували її згідно з поставленими нами завданнями.

Таблиця 1

Матриця аналізу малюнків

Параметр	Компонент образу	Твердження
Колір	Емоційна оцінка	Відповідь на питання: «Чи подобається тобі займатися творчістю?»
	Ступінь відображення емоційної оцінки	Відповідь на питання: «Що приносять тобі творчі заняття, чим саме вони захоплюють?»
Форма	Динамічність	Відповідь на питання: «Яким видам творчості ти приділяєш найбільше уваги?»
	Активність	
Композиція	Сформованість ставлення до творчих людей, до творчості	Відповідь на питання: «Які риси відрізняють творчу людину від нетворчої?», «Де б ти розмістив(ла) творчу людину на малюнку?»
	Гармонійність ставлення до творчих людей, творчості	
	Сформованість образу творчої людини, творчості	Відповіді на питання: «Уявімо ситуацію, що твоєму другу, який займається творчою діяльністю, запропонували виконати якусь творчу роботу, за яку гарно заплатили б, але потрібно було б повністю відмовитися від своєї думки, а просто слухати замовника. Наскільки б це було прийнятно для твого друга? Візьмемо шкалу від одного до десяти, якщо 1 бал – зовсім неприйнятно, а 10 – цілком прийнятно». «Що таке творчість, чим вона є для тебе?»
Предметність	Значущість об'єкта	Відповіді на питання: «Які найважливіші цінності в житті», «Чи плануєш ти пов'язати майбутню професію з творчістю?»

Як засвідчив наш аналіз, усі респонденти емоційно позитивно оцінили творчість (від простого «подобається» (Влада, 8 клас) до «я розкриваюся повністю, я можу намалювати якусь абстракцію, те, що в мене в душі» (Мілана, 7 клас). Малюнки підлітків підтверджують позитивну оцінку явища яскравими барвами.

Навіть досліджувані, які не визначилися з тим, чим для них є творчість (образ творчості не сформований або слабосформований), відзначили, що їм подобається цим займатися, що це схвалюється нвколишніми (батьками, друзями, близькими). Так, восьмикласниця Олена точно не знає, чим є творчість: «ну, це вид діяльності, чим займаються люди». Малюнок дівчини не має певної структури, на ньому зображена лише одна квітка (не сформовано образ творчості), проте вона яскрава й різнобарвна (позитивна емоційна оцінка). Це підкріплює відповіді дівчини на поставлені питання.

Форма зображення свідчила про те, скільки занять обрав підліток, які вони за характером – спокійні чи енергійні. З'ясовано, що є підлітки, які обирають одне улюблене заняття (тоді малюнок, зазвичай, складається з одного об'єкта), а є такі, що реалізують повсякденно декілька творчих практик. Якщо підліток обирав «спокійні» заняття, як-от малювання, вишивання, плетіння з бісеру й ін., то малюнок був статичним (наприклад, у дев'ятикласника Богдана, який займається малюванням, творчість зображена у вигляді сонячного спокійного дня в лісі; він розповів, що заняття малюванням приносять йому спокій).

Композиція малюнка не у всіх школярів була завершеною, як і не у всіх сформовані образ та ставлення до творчості.

Завдяки використанню малюнкової методики ми змогли виділити дві групи підлітків:

1. Школярі, у яких сформовано і образ творчості, і ставлення до неї й творчих людей.

2. Підлітки, у яких сформовано лише ставлення до творчості, але не сформовано розуміння того, що таке є творчість.

Згідно з нашою гіпотезою, існує група підлітків, у яких образ творчості й ставлення до неї та творчих людей не сформовані, але в межах нашого якісного дослідження ми не виявили її представників.

Оскільки в деяких підлітків образ творчості не сформовано чи слабосформовано, вони можуть не поділяти професії на творчі й нетворчі, не пов'язувати хобі та майбутню бажану роботу, між якими, на нашу думку, може бути зв'язок. У такому випадку композиція малюнка є незавершеною.

Вибір професії, в основі якої – творче заняття, відображає значущість для підлітка творчості. Це мало прояв і в малюнках, котрі зробили школярі. Наприклад, «*найбільшою цінністю, звісно, є моя мама, тато й сім'я, а також малювання, музика та шиття лялькам одягу*» (Мілана, 7 клас). На малюнку дівчини творчість зображено у вигляді різних творчих занять, а за всіма ними ніби спостерігає маленька дівчина. Творчість відкриває позитивні людські якості й надає можливість самореалізуватися, розкрити суб'єктні характеристики. При цьому часто підлітки навіть не усвідомлюють того, наскільки творчість стає частиною їхньої повсякденності. Так, одинадятикласниця Людмила на питання про проведення вільного часу перерахувала різні види дозвілля, окрім танців, якими вона займається близько 10 років. Вочевидь, ця практика є настільки хабітуалізованою для дівчини, настільки важливою частиною її життя, що вона не розглядає її як дозвілля. У респондентки дуже яскравий малюнок творчості з динамічним фоном увигляді барвистих закарлючок, що кружляють навколо двох кольорових лимонів.

Ми проаналізували деякі результати використання проективної малюнкової методики в межах індивідуального інтерв'ю, яка дала нам змогу краще зрозуміти, чим є для підлітків творчість, як вони ставляться до неї й творчих людей, наскільки це ставлення гармонійне. Крім того, ми побачили, яке місце в житті підлітків, котрі практикують творчі заняття повсякденно, займає творчість. З'ясовано, що частина підлітків має своє власне розуміння творчості, у деяких досліджуваних образ творчості ще не сформований або сформований лише частково. Є підлітки, які обирають майбутню професію, пов'язану з творчістю, тому що вже зрозуміли, чим є для них творча діяльність, сформуливали власну думку та ставлення до творчих людей. Проте бувають і такі школярі, які роблять свій вибір на користь творчої професії навіть у тому випадку, коли ще не повністю розуміють, що для них означає творчість.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, підкреслимо, що використання малюнкових і проективних методик допомагає адаптувати якісні методи соціологічного дослідження до вивчення життєдіяльності сучасних підлітків, зокрема в такій сфері, як дозвілля. Окрім застосування цих методик, підвищенню ефективності соціологічного дослідження підлітків методом фокусованого групового інтерв'ю й індивідуального неформалізованого інтерв'ю сприятимуть вибір місця проведення інтерв'ю, де підліток почувається вільно, розкуто; попереднє заочне знайомство з респондентами, створення атмосфери неформальної бесіди в процесі інтерв'ю, проведення інтерв'ю людиною, близькою за віком до респондентів; докладне представлення асистента й модератора, а також їх ролі в дослідженні; використання молодіжного сленгу, мемів та інших атрибутів, властивих спілкуванню сучасних підлітків.

Джерела та література

1. Белановский, С. А. (2018). *Глубокое интервью и фокус-группы*. Москва: Litres.
2. Белановский, С. А. (2010). *Метод фокус-групп*. Москва: Наука.
3. Омельченко, Е. Л. (2004). *Молодежь: открытый вопрос*. Ульяновск: Сибирская книга.
4. Пашкевич, А. В., Сапрыкина, Т. А. (2015). Какая она, престижная работа? (реконструкция социальных представлений на основе прочтения рисуночных данных). *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*, № 5, 74–91.
5. Сапрыкина, Т. А., Пашкевич, А. В. (2015). О процедуре кодирования рисуночных данных в социологическом исследовании: на примере изучения представлений о престижной работе. *Социология: методология, методы, математическое моделирование*, № 41, 80–119.

6. Филатов, В. И., Филатова, А. Ф. (2006). Социальная ситуация развития подростка и детская субкультура в современной России. *Личность. Культура. Общество*, 1(33), 343–354.
7. Фоломеева, Т. В. (2003). Использование проективных методик для повышения эффективности фокус-групп. *Социология: методология, методы, математическое моделирование*, № 17, С. 83–108.
8. Щеглова, С. Н. (2000). *Как изучать детство? Социологические методы исследования современных детей и современного детства*. Москва: ЮНИРЕСС.
9. Bond, D., Ramsey, E. (2010). The Role of Information and Communication Technologies in Using Projective Techniques as Survey Tools to Meet the Challenges of Bounded Rationality. *Qualitative Market Research: An International Journal*, № 4(13), P. 430–440.
10. Hall, G. S. (2004). *Adolescence. It's Relation to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*. London: Adamant Media Corporation.

References

1. Belanovskiy, S. A. (2018). *In-depth Interview And Focus Groups*. Moscow: Litres.
2. Belanovskiy, S. A. (2010). *Focus Groups Method*. Moscow: Nauka.
3. Bond, D., Ramsey, E. (2010). The Role of Information and Communication Technologies in Using Projective Techniques as Survey Tools to Meet the Challenges of Bounded Rationality. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 4(13), 430–440.
4. Filatov, V. I., Filatova, A. F. (2006). The Social Situation of an Adolescent Development and Children's Subculture in Modern Russia. *Personality. Culture. Society*, 1(33), 343–354.
5. Folomeieva, T. V. (2003). The Using of The Projective Techniques for the Focus Groups Improving. *Sociology: methodology, methods, mathematical modeling*, No 17, 83–108.
6. Hall, G. S. (2004). *Adolescence. It's Relation to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*. London: Adamant Media Corporation.
7. Omel'chenko, O. L. (2004). *The Youth: The Opened Question*. Ulyanovsk: Sibirskaia kniga.
8. Pashkevych, A. V., Saprykina, T. A. (2015). What Is It, A Prestigious Job? (The Reconstruction of Social Representations on The Basis of Reading of The Drawing Data). *Monitoring of Public Opinion: Economic and Social Changes*, No 5, 74–91.
9. Saprykina, T. A., Pashkevych, A. V. (2015). On The Coding Procedure of The Drawing Data In ASociological Study: An Example of Studying of The Picture of Prestigious Job. *Sociology: methodology, methods, mathematical modeling*, No 41, 80–119.
10. Scheglova, S. N. (2000). *How To Study Childhood? The Methods of Modern Children and Modern Childhood Sociological Research*. Moscow: YUNPRESS.